

HARMATHY ATTILA

Kódex és társadalom

1. Ebben a Bérczi Imre születésnapja alkalmából megjelentetendő kötetbe készített rövid dolgozatban a köszöntés és tiszteletadás szándékát a téma megválasztásával is kifejezésre szeretném juttatni. A valaki üdvözlésére megjelenő kötetek értelmét nem kell kutatni, nem kell magyarázni, az mindenki számára világos. A baráti köszöntés több formáját lehet azonban választani. A kötet műfaja lehetővé tesz olyan személyes megjegyzéseket is, amelyek más keretek között kevésbé megengedhetőek. A jó kívánságok tolmácsolására mégis inkább a személyes találkozást választom és az üdvözlő kötet szerzőihez hasonlóan, az egyébként is általánosan elfogadott szokást követve, közös szakterületünk egy kérdésének tárgyalásával csatlakozom. Az ünnepelt érdeklődési területére, munkásságára a – viszonylag távolabb álló kolléga számára megállapíthatóan – koncentráció a jellemző. Ehhez hasonlóan olyan kérdéskörrel kapcsolatban teszek néhány rövid megjegyzést, amely kérdéskör az utóbbi több mint tíz évben rövidebb-hosszabb cikkeimben a középpontban állt. Ez a téma a polgári jogi kodifikáció.

A polgári jogi kodifikáció szinte természetesen minden magyar polgári jogászt érdekelt az elmúlt mintegy kétszáz évben. A Polgári Törvénykönyv megalkotására irányuló törekvések közismertek, és az is köztudott, hogy a gazdaságirányítási rendszer reformjának 1968-ban történt bevezetése óta a kódex átfogó reformja, majd a rendszerváltást követően egy új törvénykönyv kidolgozása napirenden volt. 1998-ban pedig a Kormány rendeletet is alkotott az új Polgári Törvénykönyv kidolgozásáról és meghatározta a törvényelőkészítő munka néhány alapelemét. A rendelet megjelenését követően megelégnült érdeklődés, a viták, az elkészült tanulmányok még nyilvánvalóbbá tették azt az egyébként is közismert tény, hogy a kodifikációs számos alapkérdésének megvizsgálása nélkül nem lehet elképzelni egy megfelelő színvonalú törvénykönyv tervezetének kidolgozását. Az alapozáshoz tartozik a polgári jogi kodifikáció társadalmi vonatkozásainak elemzése. Erről a témáról tartalmaz néhány megjegyzést a jelen dolgozat.

2. A szerteágazó témakör sok vizsgálendő kérdésének egyike, hogyan látja a törvényalkotó azt a társadalmat, amelynek tagjai számára a törvénykönyv készül és ennek megfelelően milyen szerepet szán a kódexnek. Nagyon jól megvilágítja a jogalkotó szemléletének egyik lehetséges módját Benthamnek a klasszikus kodifikáció kezdeti időszakában kifejtett álláspontja. Eszerint olyan törvénykönyvet kell készíteni, amely minden állampolgárnak minden kérdésére választ ad. Így ha egy földműves nem tudja, mik is a jogai és kötelességei, akkor elolvassa a kódexnek a földművelésről szóló fejezetét, ha pedig egy apának vannak kétségei a jogairól, megnézi az apákról szóló

fejezetet és a kérdésekre a választ mindenki megtalálhatja.¹ Ez az álláspont azt tükrözi, hogy a jogalkotó mindent tud és mindent megmond az állampolgároknak, akiknek nem kell gondolkozniuk, csak engedelmeskedniük kell.

Az előzőekben említett felfogás az abszolút központi hatalomnak az alattvalókról és a kódex szerepéről kialakított elképzelése mellett azt is mutatja, hogy a törvényalkotó a jog bonyolult természetét nem veszi figyelembe, a jogot a társadalom irányítása egyszerű eszközének tekinti, a jogintézményekkel, a jogági határokkal, a közjog és a magánjog területeinek elválasztásával nem törődik.

3. A változás az egyes országok történelmének sajátosságai szerint az abszolút uralkodók időszaka után, az alkotmányos monarchia idején, általában a XIX. században végbemenő gyors gazdasági és társadalmi átalakulás időszakában következik be, amikor elvlik a közjog és a magánjog területe.² A XIX. század klasszikus polgári jogi törvénykönyvei (a francia és a német kódex) a liberalizmus jegyében születnek, jellemzőjük az, hogy az állam nem avatkozik bele a gazdasági életbe. Wieacker ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy valójában az állami be nem avatkozás követelményét megfogalmazó liberális eszme az abszolút uralkodói hatalommal szemben álló rendek törekvését fejezi ki és nem felel meg a XIX. században egyre növekedő állami feladatoknak, az állam mind kiterjedtebb gazdasági tevékenységnek. Az állami be nem avatkozás liberális elveit tükröző polgári jogi szabályozás annál kevésbé áll összhangban az adott ország tényleges társadalmának és gazdasági életének követelményeivel, minél később kerül a kódex megalkotásra. Itt lényegileg a német BGB bírálatáról van szó.³

A BGB esetében valóban ismételtelen kiemelték azt a sajátosságot, hogy a XIX. század végének társadalmát nem tükrözi. Nem szükséges itt ennek a bírálatnak részletesebb ismertetése, hiszen ez már a magyar jogirodalomból is ismert. Újabban azonban Knut Wolfgang Nörr az ismert megállapításokat újakkal egészítette ki, és megjegyzései témánk szempontjából is érdekesek. A német polgári törvénykönyvről és a kereskedelmi törvénykönyvről Nörr azt fejt ki, hogy mindkettő követi a német polgári jognak azt a hagyományát, amely figyelmen kívül hagyja a nemzetgazdaság egészét, nem makrogazdaságban gondolkodik, hanem legfeljebb az egyéni háztartásra, vállalkozásra van tekintettel és ilyen alapon jogtechnikai megoldások rendszerére korlátozódik.⁴

4. A svájci törvényalkotó más szemlélettel közelítette meg a kodifikációt. Nagyon tanulságos az a parlamenti törvényelőkészítő irat, amely a kötelmi jogi törvényhez 1879-ben készült. Eszerint a svájci demokratikus szemlélettel nem egyeztethető össze a jogalanyok olyan megkülönböztetése, amely a polgári jog és a kereskedelmi jog elkülönülő szabályozásánál, a kereskedők eltérő jogállásánál a jogi szabályozásban megjelenik, másrészt a svájci lakosság iskolázottságának magas foka és üzleti életben való jártassága nem indokolja a kereskedelmi szerződéseknél a polgári jogi szerződésektől elkülönített szabályozását. A jogirodalom az egységes polgári jogi szabályozáson kívül arra is rámutat, hogy a jogalkalmazó szervek demokratikus

¹ Ld. erről F. H. Lawson, *The Comparison, Selected Essays*, Amsterdam – New York – Oxford, 1977. vol. II. 90. p.

² S. Meder, *Der Begriff des Privatrechts als Kriterium rechtsgeschichtlicher Forschung*, *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 1997. 250–251. p.

³ F. Wieacker, *Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellschaft*, Karlsruhe 1952. 6–8. p.

⁴ K. W. Nörr, *A Symbiosis with Reserve: Social Market Economy and and Legal Order in Germany 1948–1989*, in: *Toward Comparative Law in the 21st Century*, Tokyo 1998. 246–247. p.

hagyományai olyan kodifikációt indokolnak, amely nem igyekszik mindent előírni a jogalkalmazónak és tevékenységét nem próbálja a jogszabálynak (a központi hatalom utasításainak) való engedelmességre korlátozni, hanem részletes előírások helyett tág teret hagy a jogalkalmazó által történő szabad jogszabály-értelmezésnek.⁵

A svájci példa a némettel összehasonlítva jól mutatja azt, milyen jelentőséggel rendelkezik, milyen különbségeket idéz elő a társadalmi tényezők figyelembe vétele vagy mellőzése. Az eddigiekben tudatosan nem eset szó a jogalkotás hatékonyságáról, arról, hogy a megalkotott jogszabályokat ténylegesen alkalmazzák-e vagy nem, illetve hogy a jogszabályok alkalmazása esetén milyen torzulásokkal valósul meg a jogalkotó elképzelése. Ebben a vonatkozásban aligha vitatható, hogy döntő jelentősége van annak, megfelelnek-e a jogszabály által feltételezett társadalmi viszonyok a valóságban létező viszonyoknak. Ennek ellenére ez a téma itt nem kerül tárgyalásra, a kérdések felvetése a kodifikáció és a társadalom kapcsolatára korlátozódik. A jogalkotó és a jogalkalmazó közötti viszony, az a szempont, hogy a törvényalkotó milyen szerepet juttat a jogalkalmazónak a kodifikáció egyik alapvető kérdése. A jogösszehasonlítás két kiválóképviselője a jogrendszerek közötti különbségek egyik döntő tényezőjének éppen a jogalkalmazók szerepét tekinti kiemelve, hogy itt nemcsak a bíróságok értendőek jogalkalmazók alatt, hanem az egész jogász szakma.⁶

5. A XX. században az figyelhető meg, hogy még a német jogban is megnőtt a jelentősége a bírói jogalkalmazásnak, a bíróságok a jog változásaiban meghatározó szerepre tettek szert. A német felfogás változását jól mutatja az, hogy Thomas Raiser nem áll meg a tény megállapításánál, hanem a bírói gyakorlat nagy jelentőségét a törvényalkotóval szemben szükséges ellensúlynak minősíti.⁷ A jelenség háttérében pedig a társadalomban és a gazdaságban a XIX. század második fele óta Németországban végbement változás áll. Már a századfordulón is éles különbség volt a közjog és a magánjog által tükrözött társadalmi kép között, a XX. században azonban már nem volt fenntartható a német polgári jognak az állami be nem avatkozást alapul vevő szemlélete, az alapvető jogintézmények funkciója megváltozott.⁸ A XX. század végének eseményei nyomán a német jogban, jogirodalomban is észlelhető a liberális alapokon álló irányzat térnyerése és ennek megfelelően a hagyományos, liberális polgári jogi szemlélet visszatérése, de annak hangsúlyozásával, hogy nem világos, milyen szerep hárul a politikai semlegességet, állami be nem avatkozást feltételező polgári jogra a jelenlegi alkotmányos rendben, intézményeinek átalakítása szükségessé vált.⁹ A polgári jogból kivált külön területeken a formális, állami be nem avatkozásra építő szemlélet helyébe a tényleges társadalmi helyzetet alapul vevő, funkcionális megközelítésű megoldások fontosságát emelik ki.¹⁰

A bírói gyakorlat szerepe természetesen nagyobb figyelmet kap a common law országok jogában, mint a kódexekre épülő európai jogokban. Folyamatosan elemzik a

⁵ Hans Merz, Das Schweizerische Obligationenrecht von 1881, in: Hundert Jahre Schweizerisches Obligationenrecht, hrg. H. Peter, E. W. Stark, P. Tercier, Freiburg 1982, 16, 19–20 p.

⁶ M. Rheinstejn, Gesammelte Schriften, hrg. H. G. Leser, Tübingen 1979, Bd. I. 266. p.; Lawson, i. m. (1. jegyzetben) 77. p.

⁷ T. Raiser, Richterrecht heute, in: Rechtsprechungslehre, hrg. N. Achterberg, Köln – Berlin – Bonn – München 1984, 629, 637. p.

⁸ L. Raiser, Die Zukunft des Privatrechts, Berlin – New York 1971, 17–19. p.

⁹ E.-J. Mestmäcker, Die Wiederkehr der bürgerlichen Gesellschaft und ihres Rechts, in: E.-J. Mestmäcker, Recht in der offenen Gesellschaft, Baden-Baden 1993. 68–69. p.

¹⁰ H. P. Westermann, Sonderprivatrechtliche Sozialmodelle und das allgemeine Privatrecht, Archiv für die civilistische Praxis 1978. 154–155. p.

bírói döntéseket, a változásokat. Ezzel kapcsolatban kiemelik, hogy törvényalkotással összehasonlítva a bírói döntések meghozatalánál nagyobb szerepe van a társadalom értékítéletének, a közfelfogásnak, a közvélemény által elfogadott társadalompolitikai és gazdaságpolitikai célkitűzéseknek.¹¹ A felfogás változása közvetlenül hatást gyakorol a bírói gyakorlatra is.

6. A megváltozott körülményekre való reagálás tehát végbemegy a bírói gyakorlatban, de gyakran szükség van a törvényalkotásra is, mert különböző okok miatt a természete szerint lassú reagálással járó bírói gyakorlat nem kielégítő megoldás. Az uralkodónak tekinthető felfogás szerint azonban a polgári jogi kodifikáció nem alkalmas fontosabb politikai célok megvalósítására, külön törvények megalkotására van szükség. Az egyre nagyobb számú külön törvény azonban többek között azzal jár, hogy a kódex jelentősége csökken, az egységes szemlélet hiánya fokozódik, a széthullás veszélye nő.¹²

A kodifikáció illetve a meglévő kódexek szempontjából veszélyt jelentő, a társadalmi igényeket figyelembe vevő külön szabályok tömege ma már egyes területeken az Európai Unió jogalkotó tevékenysége következtében is nő. Különösen az utóbbi idők fogyasztóvédelmi szabályai érintik a polgári törvénykönyveket. Ezeket a nemzeti jogokba áttüntetendő szabályokat többen úgy jellemzik, hogy pontilista festészetre emlékeztető termékekről van szó, amelyek nem veszik figyelembe a törvénykönyvek egységes gondolatmenetét, csak kis független szigeteket képeznek veszélyeztetve a jogrendszer egységét.¹³

7. A kódex és a társadalom kapcsolata más módon is megjelenik. A szociológiai irodalom kiemeli, hogy a jogi szabályozás alapját társadalmi értékfelfogás adja. A szabályok tartalmának meghatározásánál fontos szerepe van annak, hogy a társadalomban uralkodó felfogás milyen súlyúnak tartja a tulajdont, az egészséget és testi épséget, a vállalkozás szabadságát.¹⁴ Azokban az esetekben, amelyekben a társadalom egésze vagy egységei átalakuláson mennek át, az értékfelfogás változik és ez a társadalom egésze vagy kisebb-nagyobb része számára gondot jelent.¹⁵ Mindennek jogi következményei vannak és a következményekkel a jogalkotásnak is számolnia kell.

8. A kodifikáció és a társadalom közötti kapcsolat fentiekben vázolt néhány kérdése sajátos módon jelentkezik egy olyan országban, ahol gyökeres politikai változás történt, ahol a gazdaság szerkezete, működése döntő mértékben átalakult, ahol a társadalom az elmúlt ötven év alatt átforgalmódott, az értékekre vonatkozó felfogás ismételten átforgalmódott. A gondot növeli, hogy a változásokról sok tekintetben még nincs pontos adat. A kodifikáció során az említett kérdéseket megkerülni nem lehet, s az állásfoglalásnak a későbbiekben számottevő következményei lesznek.

¹¹ M. A. Eisenberg, *The Nature of Common Law*, Harvard U.P., Cambridge, Mass. – London, 1988. 15, 26–28. p.

¹² K. Zweigert – H.-J. Puttfarcken, *Allgemeines und Besonderes zur Kodifikation*, in: *Festschrift für Imre Zajtay*, hrg. R. H. Graveson – K. Kreuzer – A. Tunc – K. Zweigert, Tübingen 1982. 575–579. p.

¹³ Ez az érvelés többeknél megtalálható, csak példaként említem a következő két cikket: K. Kreuzer, *Die Einwirkung des Gemeinschaftsrechts auf die Entwicklung des Privatrechts in den Mitgliedstaaten der Europäischen Gemeinschaft dargestellt am Beispiel Deutschlands*, in: *Toward Comparative Law in the 21st Century*, Tokio 1998. 172, 175. p.; H. Roth, *EG-Richtlinien und Bürgerliches Recht*, *Juristen Zeitung* 1999. 536–537. p.

¹⁴ William M. Evan, *Social Structure and Law*, Newbury Park – London – New Delhi 1990. 57. p.

¹⁵ Talcott Parsons, *Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, New Jersey 1966. 23. p.

ATTILA HARMATHY

CIVIL CODE AND SOCIETY

(Summary)

The paper deals with some questions of the social background of civil law codification. On basis of the German and Swiss Civil Codes the question is put whether the legislator of the civil codes has any concept of the society and economy of the given country, what is the view of the legislator of the role of the legal profession in applying the rules of the code, what social values are reflected by the code.